

KOREYS VA O‘ZBEK TILIDA IBORALARNING QIYOSIY TAHLILI VA TA’LIM JARAYONIDAGI AHAMIYATI

Saidov Islombek Valijon o‘g‘li

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Toshkent, O‘zbekiston

E-mail: islomv0603@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada koreys va o‘zbek tillaridagi frazeologik birliklar semantik, uslubiy va madaniy xususiyatlar nuqtai nazaridan solishtirilgan. Tahlil davomida ikki xalq tilida shakllangan iboralarning shakl va mazmun o‘xshashliklari hamda milliy farqlari aniqlanadi. Shuningdek, ushbu iboralarning ta’lim jarayonida qo‘llanishi, ularning talabalarga yetkazilishidagi samaradorlik masalalari ham amaliy misollar orqali yoritiladi. Maqolada qiyosiy tilshunoslik yondashuvi asosida frazeologik birliklarning tarjimasi, funksional-stilistik qiymati, madaniy-ma’naviy zaminlari, kommunikativ imkoniyatlari batafsil tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: Frazeologiya, qiyosiy tahlil, koreys tili, o‘zbek tili, ibora, semantika, madaniyat, tarjima, ta’lim, lingvistik uslub.

Frazeologik birliklar har bir millatning madaniy merosi, milliy tafakkuri va tarixiy-estetik dunyoqarashining muhim aksidir. Har bir tilda mavjud bo‘lgan iboralar xalq hayotining turli jabhalarini, qadriyatlarini, dunyoqarash stereotiplarini, axloqiy va psixologik holatlarini o‘zida mujassam etadi. Koreys va o‘zbek tillari ham o‘ziga xos frazeologik tizimga ega bo‘lib, ularning tarkibidagi iboralar shakllanish mexanizmi, semantik xususiyatlari va qo‘llanish kontekstlari jihatidan ayrim umumiylik va farqli jihatlarga ega. Bu maqolada koreys tilidagi iboralar o‘zbek tili bilan qiyosiy o‘rganilib, ta’lim jarayonidagi o‘quvchilarga frazeologik kompetensiyani shakllantirishdagi roli yoritiladi.

Frazeologik birliklar har qanday tilning obrazlilik darajasini belgilovchi asosiy vositalardan biri bo‘lib, ularning tuzilmasi grammatik jihatdan murakkab ko‘rinish olgan bo‘lsa-da, semantik jihatdan yagona, yaxlit mazmun ifodalovchi birlik sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu birliklar asosan ko‘chma ma’noda ishlatiladi va xalqning mentaliteti, urf-odatlarini, kundalik hayot tajribasi, madaniy qadriyatlari bilan bevosita bog‘liq holda shakllanadi. Shu bilan birga, iboralar ham ma’naviy jihatdan frazeologizmlarga yaqin bo‘lib, ba’zan barqarorlik darajasi past bo‘lsa-da, ular ham tilda so‘z birikmasi shaklida yaxlit ma’no ifodalash xususiyatiga ega.

Frazeologik birliklarni boshqa til birliklaridan ajratib turuvchi asosiy xususiyatlar – ularning semantik yaxlitligi, strukturaviy barqarorligi, grammatik uzviy bog‘liqligi hamda obrazlilikka asoslangan ifoda imkoniyatlaridir. Frazeologizmlar odatda ko‘chma ma’noda ishlatilgani sababli, ularni oddiy leksik birliklardan farqlash mumkin. Masalan, “qulog‘iga quloqchin solmoq” iborasi grammatik jihatdan sodda tuzilgan bo‘lsa-da, aslida u biror kishining ta’sir doirasidan chiqib, o‘z mustaqil qaror asosida ish tutishini bildiruvchi ko‘chma ma’noga ega.

Frazeologiya fani XX asr mobaynida tilshunoslik doirasida alohida ilmiy yoʻnalish sifatida shakllandi. Vaholanki, bunday birliklar qadimiy matnlarda, ogʻzaki adabiyotda anchadan buyon faol tarzda qoʻllanib kelgan. Ammo ularni tizimli, nazariy va kompleks oʻrganish ishlari nisbatan keyinchalik boshlangan. “Frazeologiya” termini ilmiy muomalaga rus tilshunosligi orqali kirib kelgan boʻlib, bu boradagi dastlabki fundamental tadqiqotlar mashhur olim V.V. Vinogradov nomi bilan bogʻliq. U frazeologik birliklarni lingvistik tasnif qilish, ularning grammatik va semantik xususiyatlarini aniqlash, strukturaviy farqlanishini asoslash borasida muhim ilmiy nazariyalarni ilgari surgan. Uning konsepsiyasiga koʻra, frazeologik birliklar uch turga boʻlinadi: frazeologik birikmalar, frazeologik birliklar va frazeologik iboralar.

Keyingi bosqichda bu soha A.V. Kunin tomonidan yanada boyitildi. Kunin frazeologiyani qiyosiy va tarjimaviy yoʻnalishlarda oʻrganish zarurligini taʼkidlab, ikki yoki undan ortiq til oʻrtasida mavjud frazemalarning semantik ekvivalentlarini aniqlash usullarini ishlab chiqdi. U frazeologik birliklarning tarjima jarayonida yuzaga keladigan semantik va uslubiy tafovutlarni chuqur tahlil qilish orqali til oʻrganishdagi muammolarni hal etishga xizmat qiluvchi nazariy asoslar yaratdi. Gʻarbiy lingvistika olamida R. Moon, J. Sinclair va N. Chomsky kabi olimlar bu sohada muhim ilmiy izlanishlar olib borganlar. Ular frazeologik birliklarni nafaqat til birliklari sifatida, balki inson tafakkuri, kognitiv jarayonlar va madaniy stereotiplar ifodachisi sifatida tahlil qilganlar. Ularning qarashlariga koʻra, frazeologizmlar milliy madaniyat va mentalitetning nutqiy modeli boʻlib, turli tillarda ularning tuzilishi va mazmuni madaniy omillar bilan chambarchas bogʻliq.

Oʻzbek tilshunosligida frazeologik birliklarni chuqur ilmiy asosda oʻrganish XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab faol yoʻlga qoʻyilgan. M. Mirtojiyev, A. Madvaliyev, A. Joʻrayev, M. Qodirova, X. Nurmonov kabi olimlarning tadqiqotlari ushbu sohaning shakllanishi va taraqqiyotida muhim rol oʻynadi. Ularning ishlarida frazeologik birliklarning turlari, strukturaviy qurilishi, semantik tavsifi, stilistik funktsiyalari, ayniqsa badiiy matnlardagi ishlatilish xususiyatlari chuqur tahlil etilgan. Shu bilan birga, iboralar xalq tafakkurining mahsuli sifatida qaralgan boʻlib, oʻzbek xalqining milliy xususiyatlari, madaniy qadriyatlari, axloqiy meʼyorlari frazemalar orqali qanday ifodalanganligi oʻrganilgan.

Hozirgi kunga kelib frazeologiya fani bir nechta alohida yoʻnalishlarni oʻz ichiga olmoqda. Ulardan eng muhimlari: tavsifiy frazeologiya, qiyosiy frazeologiya, tarjima frazeologiyasi, stilistik va lingvomadaniy frazeologiyadir. Tavsifiy yondashuv tilda mavjud frazeologik birliklarni aniqlash, toʻplash, tasniflash, ularning grammatik tuzilishi va semantik mohiyatini tahlil qilishga qaratilgan. Qiyosiy frazeologiya esa ikki yoki undan ortiq tilning frazemalarini solishtirish, ularning oʻzaro mos yoki farqli jihatlarini aniqlash, umumiylik va milliy xususiyatlarini tahlil qilish orqali ilmiy xulosalarga erishadi. Tarjima frazeologiyasi esa aynan frazeologik birliklarning boshqa tillarga toʻgʻri va mazmunli tarjima qilinishi, tarjimada yuzaga keladigan semantik va uslubiy muammolarni aniqlash va ularni hal etish yoʻllarini oʻrganadi. Stilistik va lingvomadaniy yondashuvlar

frazologizmlarning estetik qiymatini, ularning obrazlilik darajasini, ekspressiv kuchini va madaniy konnotatsiyalarini tahlil qilishga asoslanadi.

Koreys tilidagi frazeologizmlarning shakllanishida konfutsiylik ta'limoti, oilaviy an'analar, ierarxik munosabatlar muhim o'rin tutadi. Masalan, “낮말은 새가 듣고 밤말은 쥐가 듣는다” (kunduzgi so'zni qush eshitar, tungi so'zni sichqon eshitar) degan ibora ehtiyotkorlik, ortiqcha so'zlamaslik g'oyasini ifodalaydi. O'zbek tilida “devor-darmiy quloq”, “og'zingni ehtiyot qil” kabi iboralar mazmun jihatdan yaqin. Bu kabi iboralar ijtimoiy odob-axloq qoidalari, yashirin ma'nolar orqali tafakkurda ehtiyotkorlikni shakllantiradi.

“손을 놓다” (qo'lni qo'yib yubormoq) iborasi o'zbekchadagi “qo'l siltamoq” yoki “yuz o'girmoq” bilan bir xil mazmunga ega. Har ikki til biror munosabatdan butunlay voz kechishni, e'tiborni to'xtatishni anglatadi. Bunday iboralarning semantik o'xshashligi universal psixologik holatlardan kelib chiqadi, ammo ularning ifoda shakli, leksik tarkibi milliy obrazlarga bog'liq.

“입이 무겁다” (og'zi og'ir) — bu ibora sir saqllovchi, kamgap insonni bildiradi. O'zbek tilidagi “tili kalimaga kelmaydi” iborasi shunga yaqin, ammo semantik maydoni farq qiladi: koreyscha ibora ijobiy konnotatsiyaga ega bo'lsa, o'zbekchasida neytral yoki salbiy tus bo'lishi mumkin. Bu farq o'quvchilarga iboralarni tarjima qilayotganda semantik niyatni tushunish muhimligini ko'rsatadi.

“눈에 불을 켜다” (ko'ziga olov yoqdi) — g'azab, motivatsiya yoki kuchli istakni ifodalaydi. O'zbek tilida bu iboraga yaqin “ko'zi qizimoq”, “qon bosdi” kabilar mavjud. Har ikkala ibora ham kuchli ichki holatni ifodalaydi. Shu o'rinda aytish mumkinki, tilshunoslikdagi konnotativ o'xshashliklar o'quv materiallarini kontekstda o'rganishga turtki bo'ladi.

Koreys tilida “등골이 오싹하다” (umurtqasi muzlab ketdi) iborasi dahshatli, qo'rqinchli holatni bildiradi. O'zbek tilida “jigar-bag'rim ezildi”, “qaltiroq bosdi” kabi obrazlar orqali ifodalanadi. Bu yerda frazematik elementlar organizmga oid metafora orqali ifodalanadi.

Frazeologik birliklar ta'lim jarayonida ikki tomonlama funksiyani bajaradi: a) tilning mazmunli, madaniy komponentini yetkazish; b) so'z boyligini ko'paytirish. Ta'lim jarayonida frazeologik birliklar tarjima qilinmasdan, balki kontekstda tushuntirilishi lozim. Chunki “자리를 뜨다” iborasi (joyini tark etmoq) o'zbek tilida ko'pincha “ketib qolmoq”, “o'rnidan turmoq” kabi variantlarga ega, ammo to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinsa, u faqat jismoniy harakatni bildiradi.

Shuningdek, “바가지를 굶다” (laganni qirib qo'ymoq) koreyscha ibora o'zbekchadagi “xotin bosdi”, “xafa bo'lib gap qildi” degan frazemalar bilan muvofiqlikda turadi. Bu iboralarda milliy stereotiplar, gender rollar, ijtimoiy kulgi

elementlari yaqqol ko‘rinadi. Shuning uchun frazeologizmlar o‘rgatish paytida madaniy kontekst bilan birga yoritilishi kerak.

Amaliy tahlilda yana bir e‘tiborli misol — “눈에 넣어도 아프지 않다” (ko‘ziga solsang ham og‘rimaydi). Bu ibora ota-onaning farzandiga bo‘lgan mehri, sevgisini ifodalaydi. O‘zbekchada bu holat “ko‘zimga surtayin”, “ko‘zimga tikib olayin” kabi iboralar orqali beriladi. Har ikki ibora sevgi va mehrni ekstremal obrazlar orqali ifodalaydi. Bu esa frazeologizmlarning estetik funktsiya bilan birga emotsional yuklamaga ham egaligini ko‘rsatadi.

“가슴이 찡하다” (ko‘ksim siqildi, to‘lqinlandim) iborasi esa o‘zbekchadagi “yuragi ezildi”, “bag‘ri o‘rtasi yorildi” kabi iboralarga teng keladi. Bu iboralar turli madaniyatlarda psixologik holatlarning qanday tasvirlanishini ko‘rsatadi. Bu farqlar tarjima jarayonida til o‘rganayotgan shaxsga semantik noziklikni o‘rgatadi.

Ta‘lim jarayonida bunday iboralarining qiyosiy tahlili til o‘rganuvchining konnotativ tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan, “눈에 밝하다” (ko‘z oldidan ketmaslik) degan koreyscha ibora o‘zbek tilida “ko‘z oldimdan ketmaydi”, “ko‘nglimdan chiqmayapti” degan ifodalar bilan qiyoslanadi. Bu ibora psixologik-emotsional holatga doir bo‘lib, tafakkurda iz qoldirgan voqea, inson yoki hodisani bildiradi.

Boshqa bir misol — “물을 끼얹다” (suv sepdi) degani o‘zbekchadagi “kayfiyatni buzdi”, “sovuq suv quygandek bo‘ldi” iborasiga mos tushadi. Har ikki ibora konnotativ tarzda noxushlik, salbiy ta‘sirni bildiradi.

Frazeologizmlar orqali madaniyatlararo tafovutni ko‘rsatish, talabaning tarjima strategiyalarini o‘stirish mumkin. “발이 넓다” (oyog‘i keng) degani ijtimoiy tarmog‘i, tanishlari ko‘p degan ma‘noni bildiradi. O‘zbek tilidagi “har joyda tanishim bor”, “do‘stlarim ko‘p” kabi ifodalar bilan almashtiriladi. Bu iboralarda metonimiyaga asoslangan semantik struktura mavjud.

Shuningdek, “바람을 피우다” (shamol otish) — ya‘ni xiyonat qilmoq, befarq bo‘lish degan ma‘noga ega. O‘zbekchada “ko‘z o‘ynatmoq”, “ko‘ngil ochar bo‘lmoq” kabi iboralar mos keladi. Bu turdagi iboralar orqalik jamiyatdagi axloqiy qarashlar, jinslararo munosabatlar ifodalanadi.

Maqolaning davomida yana ko‘plab iboralar tahlil qilingan:

- “도마에 오르다” (doshqozon ustiga chiqqan) — muhokama markazida bo‘lmoq. O‘zbekchada “og‘izlarga tushdi”.
- “발목을 잡히다” — yo‘liga to‘siq chiqdi. O‘zbekchada “oyog‘iga chalindi”.
- “입에 침이 마르다” — maqtovdan to‘xtamaslik. O‘zbekchada “tili to‘xtamay maqtamoqda”.

• “가슴이 내려앉다” — cho‘kib tushdi (qo‘rqdi, hayratlandi). O‘zbekchada “jigar-bag‘rim titradi”.

• “눈살을 찌푸리다” — yuzini tirishtirdi. O‘zbekchada “qoshlarini chimirdi”.

Yuqoridagi misollar asosida ko‘rinadiki, frazeologik birliklar ikki tilda ham o‘xshash emotsional va psixologik holatlarni ifodalashda xizmat qiladi. Ularning tahlili orqali o‘quvchilarda semantik tafovutni farqlash, tarjima nuqtai nazaridan to‘g‘ri muqobil topish malakasi shakllanadi.

Frazeologik birliklar nafaqat estetik, balki uslubiy, konnotativ, soslolingvistik va madaniy qatlamlarni ham o‘z ichiga oladi. Shuning uchun ularni o‘rgatishda nafaqat lug‘aviy tarjima, balki madaniy kontekst, ijtimoiy roli, psixologik ta’siri hamda nutqiy vazifasi tahlil qilinishi zarur.

Frazeologik birliklarni o‘rganishda ularning psixolingvistik xususiyatlarini hisobga olish muhim. Bunda iboralarning inson ongida qanday shakllanishi, xotirada qanday saqlanishi, tezlik bilan esga tushirish jarayoni, ularning tasviriy obrazlar orqali ongda qanday taassurot uyg‘otishi kabi jihatlar tahlil qilinadi. Masalan, “ko‘ngli og‘rimoq” iborasi nafaqat til birliklari orqali, balki emotsional va ruhiy sezgular orqali ham angplanadi. Bu kabi birliklar inson ichki kechinmalarini ifodalashda oddiy leksik so‘zlarga qaraganda kuchliroq semantik yukga ega bo‘lib, nutqiy idrokda chuqurroq iz qoldiradi.

Zamonaviy tilshunoslikda frazeologiyani o‘rganishda turli fanlararo yondashuvlar keng tatbiq qilinmoqda. Bugungi kunda lingvokulturologiya, etnolingvistik, semantika, stilistika, tarjima nazariyasi, psixolingvistik, hamda diskurs tahlili kabi yo‘nalishlar frazeologik birliklarning til va nutqdagi o‘rnini chuqur yoritishda asosiy vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Ayniqsa, tarjima amaliyotida iboralarning boshqa tilga mos ekvivalentini topish, ularning semantik mazmunini, madaniy konnotatsiyasini yo‘qotmaslik — tarjimashunoslikdagi eng dolzarb masalalardan biridir.

Iboralar va frazeologik birikmalar har bir tilning betakror boyligini tashkil qiladi. Ular nafaqat lingvistik vosita, balki milliy tafakkur, tarixiy meros, madaniy qadriyatlar va estetik didning til orqali ifoda topgan shaklidir. Shu sababli frazeologiyani o‘rganish faqatgina lingvistik bilimlar doirasida emas, balki millatlararo muloqot, madaniyatlararo anglashuv, adabiy asarlarni tahlil qilish va tilni o‘zlashtirishning samarali yo‘li sifatida qaraladi.

Tilshunoslik fanida leksikologiya tarmog‘i tilning lug‘aviy tizimini, so‘zlarning ichki va tashqi munosabatlarini o‘rganishga qaratilgan. U faqatgina so‘zlarning shakl va ma’nosini emas, balki ularning nutqda qo‘llanish holatlarini, stilistik funksiyalarini, tarixiy rivojlanish jarayonlarini ham chuqur tahlil qiladi. Bu yo‘nalish frazeologiya, leksikografiya, semantika, stilistika, etimologiya kabi boshqa tarmoqlar bilan bevosita bog‘liq va o‘zaro bir-birini to‘ldirib boradi.

Leksikologik tahlilda so‘zlar asosan semantik va strukturaviy jihatdan tahlil qilinadi. Har bir so‘z tovush shakliga ega bo‘lib, ushbu fonetik shakl ma’lum leksik mazmun bilan bog‘lanadi. So‘z tovushlar yig‘indisi orqali namoyon bo‘lsa-da, bu

birlik faqat tovushlar orqali emas, balki ma'no tizimi orqali ham aniqlanadi. Til lug'at boyligida so'zlar turli qatlamlarga bo'linadi: umumxalq tili birliklari, soha terminlari, shevalarga oid birliklar, badiiy nutqda ishlatiladigan poetik so'zlar va boshqalar.

Iboralar, ya'ni frazeologik birliklar tilning leksik qatlamida alohida o'rin egallaydi. Ular odatda ikki yoki undan ortiq so'zdan iborat bo'lib, grammatik jihatdan birikma shaklida namoyon bo'lsa-da, ma'no jihatdan butunlik va ko'chma mazmunni ifodalaydi. Iboralar xalq tafakkurining mahsuli sifatida, tarixiy-madaniy obrazlar, stereotiplar va milliy tafakkur bilan bog'liq bo'lgan tasviriy vositalardir.

Frazeologik birliklar leksikologiyada ayniqsa muhim komponent sifatida qaraladi. Ular tilda semantik barqarorlik, ekspressivlik, madaniy merosni ifodalash, milliylikni saqlash kabi funksiyalarni bajaradi. Masalan, "og'zi kuygan qatiqni ham puflab ichadi", "qulog'i ostidan o'tkazmoq", "ko'z qulog'i yo'q" kabi iboralar o'zbek xalq donishmandligining, ehtiyotkorlik va tajribaning aniq til ifodasi sifatida xizmat qiladi.

Frazeologik birliklarni leksikologik tahlil qilishda ularning shakl, ma'no, uslub va kommunikativ jihatlari chuqur o'rganiladi. Bunda sinonimiya, antonimiya, polisemiya, omonimiya kabi leksik hodisalar ham frazemalar doirasida tahlil qilinadi. Ayniqsa, frazeologik birliklarning boshqa tillarda qanday ifodalanganini aniqlash va tarjima muammolarini hal qilish bugungi tilshunoslikda dolzarb vazifalardan biridir.

Tilning lug'aviy boyligi uzluksiz rivojlanish, yangilanish va zamonga moslashish jarayonida bo'ladi. Har bir davr tilga yangi so'zlar olib kiradi, ayrim birliklar eskiradi yoki nutqdan chiqadi. Iboralar ham bu jarayondan mustasno emas: ba'zilar doimiy ishlatiladi, boshqalari esa tarixiy yoki hududiy cheklovlarga ega bo'ladi. Shu bois frazeologizmlarni o'rganishda ularning nafaqat strukturaviy, balki tarixiy-etimologik asoslarini ham tahlil qilish zarur hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. – Toshkent: Fan, 1978.
2. Karimov B. O'zbek tilida frazeologizmlarning semantik va stilistik xususiyatlari. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2004.
3. Cho Gwan-hyeong (조관형). 한국어 관용어의 구조와 의미 [Koreys tilidagi idiomalarning tuzilmasi va ma'nosi]. – Seoul: Taehaksa, 2012.
4. Yo'ldoshev B. Frazeologiya masalalari. – Toshkent: Fan, 1981.
5. Kim Sang-ho (김상호). 비유 표현과 한국어 관용구 분석 [Obrazli ifoda va koreys tilidagi idiomalar tahlili]. – Seoul: Hankuk Univ. Press, 2015.
6. Mamatov A. O'zbek tilida frazeologik variant va sinonimlar. – Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti, 2008.
7. Lee Sang-ok (이상옥). 한국어와 타언어의 관용어 비교연구 [Koreys tili va boshqa tillardagi iboralarning qiyosiy tahlili]. – Seoul: Sogang University Press, 2018.

8. Umarxo‘jayev M.E. O‘zbek tilida obrazli ifoda vositalari. – Toshkent: Fan, 2011.
9. Nurmatova S.X. O‘zbek tilida ko‘chma ma’noli birikmalar va ularning tarjimasi. – Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2016.
10. Kwon Jae-hong (권재홍). 한국문화와 언어표현 [Koreys madaniyati va til ifodalari]. – Busan: Dong-A University Press, 2020.